

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ РОЗВІДКИ

□ ЯРОЩОВЕЦЬ В.І. (Київ, Україна)

СТРУКТУРАЛІЗМ КЛОДА ЛЕВІ СТРОССА: ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ, ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛКИ

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості концепції Леві-Стросса у площині результатів, досягнутих ним при застосуванні культурно-антропологічної методології в дослідженні різних аспектів суспільного життя, переваги та недоліки його структуралізму.

Ключові слова: структура, структуралізм, структурний метод, структурна антропологія, первісне мислення, міф, гуманізм.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности концепции Левы-Стросса в плоскости результатов, достигнутых им при использовании культурно-антропологической методологии в исследовании различных аспектов общественной жизни, преимущества и недостатки его структурализма.

Ключевые слова: структура, структурализм, структурный метод, структурная антропология, первобытное мышление, миф, гуманизм.

SUMMARY

The article discusses the features of the concept of Levi-Strauss in the aspect of accuracy of the results he achieved using the cultural and anthropological methodology in the study of various aspects of social life, and advantages and disadvantages of its structuralism.

Keywords: structural method, structural anthropology, primitive thinking, myth, humanism.

Зараз, коли пішли із життя видатні представники і структуралізму, і пост структуралізму, і постмодернізму, оцінювати їх роль для сучасної філософської рефлексії своєчасно. Так і напрошується питання: «Невже з їх відходом затухає те вогнище інтелектуальних пошуків, яке вони розпалили?» Зовсім недавно, проживши довге, насичене нескінченними науковими пошуками покинув цей світ визнаний засновник структуралізму Клод Леві-Стросс (1908-2009). Саме він заклав підвалини структурного методу і впровадив його в антропологічних дослідженнях. Деякі критики вважають, що Леві-Строссом закінчується «класичний структуралізм». Ця точка зору не розходиться і з самоусвідомленням самого мислителя, оскільки він вважав себе єдиним послідовним структуралістом. Вважаємо доцільним нагада-

ти цією статтею про наукові досягнення Леві-Стросса та його значення для сучасного філософування.

Філософська спрямованість теоретичних пошуків Леві-Стросса зумовлена не тільки його базовою філософською освітою, але й також масштабною ерудицією, багаторічним досвідом узагальнення практичного матеріалу та вражаючою загальною культурою науковця. Володар такої могутньої інтелектуальної енергетики, Леві-Стросс ставить за мету переглянути й впорядкувати увесь комплекс знань про людину, оскільки його не вдовольняє певна розмежованість частково-наукових досліджень у цій сфері і філософських підходів. Мислитель намагається поєднати ці підходи на основі етнографічної науки шляхом корекції структурного методу, активно засто-

совуваного різноманітними дисциплінами. Добре відомо, що структурний метод в етнографії використовувався задовго до французького мислителя, наприклад, радянським вченим В.Я. Проппом, а також англійським етнографом А. Редкліф-Брауном. Але Леві-Стросс застосує його не лише як пошук інваріантних форм у різних змістах, а вкорінює інваріантні форми у сфері ідеального — у несвідомих структурах розуму. Мислитель розцінював спроби відшукати структуру поза людиною, у емпіричній реальності, як «натуралістичну помилку». Його структуралістська установка орієнтує шукати структуру всередині самої людини, тобто в несвідомій структурі розуму.

У формулюванні принципів дослідження Леві-Стросс великою мірою орієнтувався на фонологічну теорію і фонологічний метод Н.С. Трубецького. Мислитель у своїх роботах розвивав ідеї французької лінгвістичної школи, особливістю якої був інтерес і намагання об'єктивного дослідження неусвідомлених як окремою людиною, так і великими спільнотами структурних відносин у різних галузях соціально-культурного життя, тобто пошук і виокремлення певних формально-структурних відносин, що лишаються незмінними впродовж різноманітних перетворень (тому мислитель користується поняттям «несвідоме» в юнгівській його інтерпретації (як «колективне несвідоме»)). На таких же принципово теоретичних позиціях стояв Ж. Лакан, предметом уваги якого була мова як вираз колективного несвідомого.

Саме ці особливості врахував і розвинув Леві-Стросс у своїх етнологічних розробках. Він наголошував, що при дослідженні первісних суспільств історичний (діахронічний) підхід корисний, але недостатній, оскільки спрощує опис і розуміння особливостей певного суспільства. Важливішим, на думку мислителя, є синхронічний підхід (поза динамікою, поза історичним розвитком), націлений на розкриття формально-структурних відносин суспільств, що є загальними і універсальними, оскільки базуються на несвідомому (а саме, колективному несвідомому). Діяльність останнього полягає в структуруванні, тобто наданні, «нав'язуванні» певної закономірності всім багатоманітним проявам людського життя і втіленні цих закономірностей у деяких формах: ритуалах, традиціях, та, найперше, в мові.

Саме в цьому сенсі синхронний контекст дослідження є перевагою, адже дає змогу чіткіше побачити історичні відмінності: структура тут об'єктивніша за історію, бо спрямована не на факти (одиничне), а на механізми (загальне).

Розглянемо коротко метод вченого. На першому етапі збираються й реєструються конкретні факти. На другому — етнологічному — здійснюється перша стадія синтезу фактів засобом порівняльного методу. Нарешті, на третій, антропологічній, більш високій сходинці, відбувається кінцева стадія синтезу засобом структурного методу, суть якого — виявлення структурних елементів, що складають у своїй сукупності несвідому структуру людського розуму. Ця структура, а її слід розуміти по Леві-Строссу, як бінарні опозиції, ніколи людьми не усвідомлювалась і не вимірювалась в ході історії. Вона дана самою природою.

Це обґрунтування пов'язане з розробкою мислителем принципів загальної теорії комунікації, по відношенню до якої соціальні і культурні прояви — з одного боку — та мовні вияви — з іншого — є ізоструктурними. Між цими складовими встановлюється перш за все схожість, проте, звісна річ, визнаються також певні відмінності. Такий «проект» максимального розширення меж об'єктивного дослідження сам Леві-Стросс та його послідовники називали «надраціоналізмом». «Надраціоналізм», як устремління інтегрувати чуттєве в раціональне, був спрямований на уникнення недоліків філософського раціоналізму та емпіризму в соціальних та гуманітарних науках, яким закидалась неможливість виведення універсальних закономірностей зі спостереження життя різних соціумів. Універсальні закономірності функціонування соціуму, доводить Леві-Стросс, можна віднайти лише шляхом абстрагування від історичних факторів — технічних, економічних та ін. Крізь них треба розгледіти те, що є спільним усім культурам у всі часи — ідеальну структуру — гармонію чуттєвого і раціонального начал, яка втрачена сучасною цивілізацією.

Звідси етнографічне та історичне вивчення — лише перший крок до виявлення внутрішніх формальних структур несвідомого. З цієї точки зору так звані соціальні структури — це не емпіричні явища, а моделі, конструювання яких має задовольняти логічним правилам несуперечливості, ізоморфізму

процесу та результату, має бути прогностичним. Соціологія, на цілком слушну думку Леві-Стросса, має використовувати математичний апарат, який дає можливість побудови досить складних ієрархічних моделей, як це робить структурна лінгвістика.

У завданнях, поставлених перед методологією гуманітарних наук, можна виокремити такі установки Леві-Стросса, як раціоналізм, лінгвоцентризм, синхронізм, чітке розмежування емпіричного та теоретичного рівнів у науковому пізнанні, спроба методологічно співвіднести природне та культурне, прагнення до «методологічного монізму», тобто формулювання єдиного для природничих та суспільних наук підходу, пріоритет соціально-комунікативного перед кантівським трансцендентальним суб'єктом. Дослідники творчості Леві-Стросса вбачають тут не лише данину традиціям (французькій соціології та просвітницьким ідеям Ж.-Ж. Руссо), але й впливи Е. Кассієра (його концепції «символічних форм»), а також протистояння ідеям Ж.-П. Сартра. Заслуга Леві-Стросса з цієї точки зору полягає перш за все в застосуванні структурного методу до аналізу історико-етнографічних процесів культури як окремого людського буття, так і етногенезу в цілому, а також становлення окремих форм соціального буття. «Мета залишається незмінною. Виходячи із етнографічного досвіду, створити інвентар ментальних структур, привести, здавалося, довільні дані у порядок, вийти на рівень, де відкривається необхідність, іманентна ілюзіям свободи» [1, с. 19].

Важливим етапом теоретико - філософського розвитку ідей Леві-Стросса вважається 1958 рік, коли вийшла друком його «Структурна антропологія», що відбивала головні програмні настанови науковця. Маючи підґрунтям структурний метод, Леві-Стросс об'єднав соціальну антропологію та етнологічну дисципліну, заснувавши нову дисципліну — структурну антропологію, своєрідність якої полягає саме у структуральному підході до вивчення соціальної дійсності. «І культурна, і соціальна антропологія успадковують одну й ту ж програму. Одна виходить із предметів матеріальної культури, щоб прийти до тієї «спецтехніки», що виражається у соціальній та політичній діяльності, яка робить можливою та обумовлює життя у суспільстві, друга має відправною точкою соціальне життя, щоб від нього перейти

до предметів, на які воно наклало свій відбиток, й до видів діяльності, через які воно себе проявляє» [2, с. 316].

Сполученню в єдине ціле етнографічних проблем та структурного методу Леві-Стросс передпосилає певне філософське обґрунтування правомірності поширення методу структурної лінгвістики на вивчення етнографічної проблематики.

Слідом за Ф. де Соссюром Леві-Стросс вважав мову не лише основоположним фактором розвитку культури, але й найбільш універсальною формою її вияву, оскільки культура розуміється як знакова система. Він задавався питанням, чи не мають явища соціального життя — мистецтво, релігія, наука — природу, аналогічну природі мови, і чи можна, відповідно, вивчати їх тими методами, якими вивчається мова. Використання такого методу стосовно нової проблематики і дозволило К. Леві-Строссу створити структурну антропологію — вчення про фундаментальні та незмінні структури, що несвідомо виникають на ментальному рівні й так само несвідомо вкорінюються в соціальне життя та навіть обумовлюють його виникнення. Структурна антропологія ставить своїм завданням вивчення «тотальної» людини, де проблеми етнографії та загальної соціології переплітаються, оскільки мета дослідника полягає в тому, щоб у процесі аналізу конкретної етнографічної проблематики наблизитися до досягнення проблеми становлення і формування людського суспільства і людської культури. З огляду на це, вивчення життя первісних народів є ключем до розуміння загальних закономірностей культури. Працюючи у сфері етнологічної науки, науковець доводив, що «...етнологія не може залишатися байдужою до історичних процесів та до найбільш добре усвідомлюваних виражень соціальних явищ» [2, с. 30].

У статті «Три види гуманізму» він пише: «Етнологія не є ні частковою наукою, ні наукою новою: вона найдавніша та найзагальніша форма того, що ми називаємо гуманізмом» [3, с. 16]. Завдяки вивченню безписемних форм цивілізації, етнологія прозоро відтворює картину зв'язку людини з природою. Яскраво виражена гуманістична спрямованість етнологічної науки, на думку мислителя, полягає в тому, що з вивченням і переживанням - смислів іншої культури людина може збагнути свою

власну сутність і власну культуру в історико-часовій перспективі. Тому свою концепцію Леві-Стросс розглядає як «демократичний гуманізм» найдосконалішу його форму після «аристократичного гуманізму» періоду Відродження і «буржуазного гуманізму» XVIII — XIX ст., створених для «привілейованих». «Етнологія у всіх відношеннях виходить за межі традиційного гуманізму. Поле її дослідження охоплює всю населену землю, а її методологія акумулює процедури, що стосуються як гуманітарних, так і природничих наук» [3, с. 17]. Він прямо спирається на структурну етнологію, яка вивчає «непривілейовані» цивілізації за допомогою методів і технік всіх наук, поставлених на службу пізнання людини.

Початковий період формування основних структуралістських гіпотез, що являють собою фундамент структурної антропології, змінюється тривалим періодом їх обґрунтування. З цим процесом пов'язане поглиблення та розширення проблематики структурної антропології аж до включення в неї розробки нових загальнометодологічних та світоглядних положень. Йдеться перш за все про те, що вивчення життєвих реалій первісних суспільств вимагало від К. Леві-Стросса аналізу та вирішення специфічної проблеми співвідношення природи та культури, або точніше — природного і культурного буття людини. Цій проблемі відводиться чимале місце в роботі К. Леві-Стросса «Елементарні структури споріднення». Проблема співвідношення природного та культурного і нині залишається однією з найактуальніших філософських проблем; за нею стоять методологічно та світоглядно відмінні традиції вирішення проблеми антропогенезу. Найхарактернішою ознакою розуміння антропогенезу К. Леві-Строссом є обстоювання формально-структурного принципу в розвитку людської культури.

Життя і поведінка людини, як вважав Леві-Стросс, обумовлена і тісно пов'язана з двома початками: природним і культурним. Теорія антропогенезу К. Леві-Стросса протиставляється трудовим теоріям, оскільки в основу розрізнення і принципового протиставлення природи і культури Леві-Стросс кладе не використання та виготовлення знарядь праці, а функціонування артикульованої мови (яка, що-правда, сама залишається не до кінця визначеною щодо її генезису), «...мова являє собою

переважно культурне явище (що відрізняє людину від тварини) та одночасно явище, посередництвом якого встановлюються та зміцнюються всі форми соціального життя» [2, с. 317].

Протилежність понять «природа» та «культура» фіксує факт якісної відмінності людини від тварин. Виходячи з того, що функції життєдіяльності в людини, на відміну від тварини, підпорядковані певним правилам, Леві-Стросс зробив висновок про те, що відсутність або наявність правил є найбільш вірним критерієм, що дозволяє відрізнити природний процес від культурного. Мислитель каже, що так звані «науки про людину», наприклад, соціальна антропологія, економічна наука, лінгвістика, навіть якщо вони об'єднуються коли-небудь «...для утворення нової дисципліни, що буде наукою про комунікацію, то слід тим не менш визнати, що вона буде складатись переважно з правил» [2, с. 267]. Так, всюди, де проявляється правило, можна стверджувати, що це є поверх культури. Факт протилежності між природою та культурою є в концепції етногенезу Леві-Стросса початковим, фундаментальним й інваріантним відношенням.

Те, що мові відводиться вирішальна роль у виникненні свідомості, а отже, і культури, пояснюється тим, що однією з основних гіпотез структурної антропології Леві-Стросса є спроба презентувати процес культури як сукупність різних систем комунікації, в основі формування яких лежить неусвідомлена ментальна (розумова, психічна) діяльність людини. Лінгвісти і соціологи, доводить Леві-Стросс, не лише застосовують одні методи, але й прагнуть до вивчення одного об'єкта.

Мова є засобом організації саме в межах колективної форми раціональності, на відміну від індивідуальних форм розумності, як, приміром, особистого досвіду. Мова з'являється для того, щоб організувати і об'єднати зусилля багатьох індивідуальних діяльностей, регулювати їхні взаємини, створювати контекст взаєморозуміння. У мовному досвіді і ступені деталізації цього досвіду фіксується міра залученості індивіда до колективних форм розумності. Мову ніхто не «вигадав», вона виникає закономірно і незалежно від волі окремих людей, всюди, де виникає потреба в «колективному розумі» і в прилученні до нього індивіда.

Тому культура, починаючи з самих ранніх форм її прояву, може розглядатися як пев-

на мова: мається на увазі особливий спосіб її впорядкування, що аналогічний принципу побудови і функціонуванню власне природної мови. Культура як мова функціонує через систему регулятивів і правил, за допомогою яких вона створює різні «висловлювання» і «тексти» у вигляді вищезгаданих традицій, ритуалів та інших форм нормативної поведінки.

Історичний розвиток розгортається як безперервний процес взаємодії культури з природою і розкривається як «розповідь» культури про себе безпосередньо у власне текстах, а також через все багатство значень, які функціонують у даній культурі і так чи інакше закріплені в різноманітних формах впорядкування життя. Тому реконструкція смислу таких «висловлювань» вимагає особливих форм аналізу, а не простого етнографічного або історичного описання старожитностей.

Але мова культури має не лише комунікативне значення: міфи, казковий фольклор, витвори мистецтва, описання давніх ритуалів і законів і т. д. — все це виявлення певних універсальних форм осмислення і впорядкування реальності. Ці «моделі світу» мало, або зовсім неусвідомлені і тому більш яскраво виражені в міфічних і магічних формах. Саме ці форми, зібрані в одну систему й розглянуті у їх органічному зв'язку, дають можливість досліднику сподіватись «...зрозуміти не тільки функцію релігійних вірувань в соціальному житті (вона була відома з часів Лукреція), але й рушійні сили, що дозволяють їм виконувати цю функцію» [2, с. 284].

Мислення і форми його функціонування постали предметом особливого дослідницького інтересу Леві-Стросса в праці «Первісне мислення». Цей аналіз має важливе для науковця значення в його прагненні довести несправедливість «європеїзованого» підходу в оцінці світових культур.

Етнографічні розвідки Леві-Стросса уможливили обґрунтування «логічності» природи мислення примітивних народів, у якій їм відмовляла попередня наука. Він, зокрема, розглядаючи два види мислення — «примітивного» (міфічного, міфологічного) і сучасного, «інженерного», проводить думку про їхню рівноправність, оскільки вони мають спільну природу — так зване «дикє» мислення. «Дикє» мислення — це не мислення дикуна, воно притаманне і сучасній людині, але найяскравіше

виражене у творчості первісних культур. Головною рисою «дикого» мислення, але і основою будь-якого мислення є вимога впорядкування вихідної хаотичності дійсності.

Французький мислитель довів, що було б помилкою прямо дорівнювати безписемні племена ХХ століття з архаїчними формами європейських культур, адже так звані «примітивні» суспільства мають тривалу власну історію і тому вже не є первісним станом людства. Їх принципова відмінність від «технічних» культур в тому, що історія їх розвитку не відмічена накопиченням й передачею досвіду, а відбувалась шляхом збереження висхідних способів зв'язку з природою. Леві - Стросс у зв'язку з цим розрізняє «стаціонарні» («холодні») та кумулятивні («гарячі») суспільства: «У людських суспільствах одночасно діють протилежно спрямовані сили: такі, що прагнуть зберегти й навіть акцентувати особливості; такі, що прагнуть до конвергенції та уподібнення» [4, с. 327].

Тому можна ще раз звернути увагу на те виключне значення, яке мала для французького дослідника антропологічна наука: «наша наука досягла зрілості в той день, коли західна людина почала розуміти, що їй ніколи не зрозуміти себе, доки на землі 504а б з однією расою чи хоча б з одним народом будуть поводитись як з об'єктом» [5, с. 382].

Оточуючий людину світ являє собою нескінченний інформаційний потенціал, але дійсно інформативним для людини виявляється те, що для неї має якесь значення, тобто що можна використати: неможливо переробляти всю «вхідну» інформацію. Для того, щоб обмежити потік інформації, людина винаходить правила чи коди, на підставі яких відбувається фільтрація стимулів на значущі та незначущі досягається все більш тонка диференціація значимих ознак. Таким чином, можна сказати, що означення являє собою фіксацію потрібних для людини подій оточення. Найпростіший спосіб кодування — це сполучення з певною подією якогось знаку, що має споконвічно функцію сигналу. Не випадково у словах фіксуються не всі ознаки очікуваної події, а в першу чергу ті, які мають відношення до прийняття рішення про неї. Оскільки є велика система життєво важливих для людини подій, то знаки і значення з'являються як форми відносин людини з реальністю, а в міру розширення і збагачення цих відносин посилюється також і

процес семантизації дійсності на основі більш диференційованих класифікацій. Таким чином, відбувається взаємостимулювання розвитку мови і мислення: етимологія багатьох слів має сигнальний характер, бо слова пов'язані з практичною діяльністю, але розвиток і диференціація мовних структур дає мисленню можливість емансипації від безпосередньої технології життя.

Первісне мислення, таким чином, підпорядковане певній логіці, яка названа логікою чуттєвих якостей: основні закономірності цієї логіки не формулюються у вигляді понять, а виражаються символічно і метафорично, на підставі суб'єктивного, чуттєвого враження про явище і його якості: подія наділяється образними рисами. Таке означення не раціональне, не теоретичне, але і не ірраціональне, бо в результаті дає певний структурований образ світу. Тут чуттєве і раціональне відокремлюються поступово; первісне мислення ще пасивне і майже не відрізняє себе від природи, це, за висловом Леві-Стросса, «включене у всесвіт об'єктивне мислення».

Характерними рисами дії такої логіки є фіксація і подальша трансформація одних пар протилежностей в інші. Мислення розгортається як процес розчленування кожного члену будь-якої вихідної опозиції на дві нові опозиції, кожен член яких у свою чергу також розділяється на дві опозиції і т. д., та комбінації останніх, які формуються під впливом чуттєвих образів від сприйнятих явищ і предметів («сире — варене», «праве — ліве», «верх — низ», «зовнішнє — внутрішнє», «життя — смерть»). Цей процес є шляхом гармонізації відносин людей зі світом і між собою. Адже послідовність розгортання бінарних опозицій є не що інше як спосіб впорядкування й «...приведення у систему даних чуттєвого досвіду» [2, с. 202]. З дослідницької установки на культуру як на розвиток різних систем комунікації та встановлення і виконання певних правил, впливає своєрідна і водночас глибока інтерпретація такої, як можна судити з численних історико-етнографічних джерел, важливої проблеми, як проблема інцесту. Заборона інцесту трактується Леві-Строссом в його структурній антропології як функціонування одного з перших загальних правил, такого, що означає вододіл між природою та культурою. Разом з тим пошук логіки виникнення заборони

на інцест спонукає дослідника бачити в ньому не причину культури, а вже виниклу культуру, її ознаку. Як доводить мислитель, «до неї», тобто заборони інцесту, культура не дана; при ній природа перестає існувати в людині. Таким чином, заборона інцесту є процес, в якому природа переборює сама себе.

Заборона інцесту як вияв першого з можливих, за Леві-Строссом, правил, означає виникнення через більш впорядковані шлюби соціальної організації як такої. Таким чином, поняття «правило» і «заборона» розуміються фактично одними з основних підвалин виникнення культури. Заборона інцесту, на якій базується перехід від єдинокровного споріднення до екзогамного шлюбного союзу, є першим правилом загальної дії, яке має наслідком урізноманітнення форм споріднення. У свою чергу, виникнення нових форм «родичання» для первісних народів є вихідним щодо можливості ускладнення соціальної організації взагалі.

Таким чином, заборона інцесту виступає основою і разом із тим поясненням розвитку різноманітних форм соціального ; життя. Але для того, щоб вона набула імперативного характеру, сам інцест має бути певним чином означений і оцінений як негативний, тобто сама заборона є продуктом діяльності відносно розвиненої класифікаційної здатності. Можна додати, вживаючи термінологію психоаналізу фрейдівського спрямування, що заборона інцесту є маніфестацією вже відносно усталеної цензури, тобто системи усвідомлених чи несвідомо використовуваних правил соціальної поведінки, що є дійсно важливим чинником соціального прогресу.

Подальшого розвитку думка про комунікаційний характер культури набуває в аналізі ролі обміну як загального підґрунтя функціонування соціального організму та як одного з найважливіших критеріїв соціальності взагалі, оскільки без нього не є можливим спілкування. Маючи основою свого породження заборону інцесту (через формування категорій Я та не-Я і відповідно моє-не-моє), обмін є одним з виразних критеріїв наявності соціального, оскільки без нього і поза ним неможливий процес «комунікації між».

Леві-Стросс виокремлює різні типи обміну (жінками, майном, послугами і повідомленнями), але, фактично, мова може йти про два види обміну: предметами (жінки тут

є особливим видом речей) і повідомленнями. Якщо обмін повідомленнями є прямою ознакою становлення системи комунікації, то обмін предметами спочатку видається таким, що має лише вітальне, «фізіологічне» значення, тобто коли враховуються лише «споживчі», життєво необхідні якості обмінюваних предметів. Але прогрес полягає в тому, що поступово обмін породжує в речі нову особливу якість — бути цінністю або вартістю, і ця якість принципово відмінна від природних, споживчих властивостей предмета. Якщо жінка набуває статусу дружини, то вона починає виступати як знак соціального становища і соціальних обов'язків. І якщо в системі обміну речами споживчі якості залишаються дуже важливими для цінності даної речі (дружина може бути хорошою чи поганою, їжа поживною чи не дуже), то в комунікаційному плані «дійсна» вартість речі має менше значення, оскільки річ стає знаком, виразом тих значень та їх інтерпретацій, що стоять за нею, тобто власне повідомленням. А обмін предметами як обмін повідомленнями можливий тоді, коли можлива розшифровка, тобто розуміння, усвідомлення кола значень, що стоять за річчю (подібним до цього є розуміння, чим і чому годинник «Ролекс» є кращим за годинник «Луч» і т. п.). Можна сказати, що життя в соціумі є життям у світі значень і символів.

Ідея про культуру як систему різних форм комунікації спонукала приділити більш пильну увагу до дослідження міфів як найвиразнішої форми існування символізації. «Ніщо не може дати кращого прикладу такої об'єктивованої думки та продемонструвати емпірично її реальність, ніж міфологія. Суб'єкти, що промовляють, виробляють та передають міфи, якщо й усвідомлюють їх структуру та спосіб дії, то лише частково та безпосередньо» [1, с. 20].

Символізація є однією з функцій «дикого» мислення, саме в міфі мислення звільняється від необхідності «займатися» практичними речами і виявляє свої граничні можливості. Ті особливі форми, які називають символічними, складаються з первинних значень. Система цих висхідних значень виникає як досвід людини по наданню сенсу реальності при взаємодії з нею. Знаки можуть сприйматися невіддільно від ситуації як її частина, оскільки первісні означення ґрунтуються на чуттєвих якостях предмета. Тому і символ для архаїч-

ного мислення — це не просто знак, що якимось співвідноситься з реальністю, заміщує її, а частина самої реальності.

Знак від символу принципово відрізняється тим, що знак — це позначення, називання реальності, причому розвиток системи знаків йде як експлікація об'єктивного значення явища, знак завжди прагматичний. У той час як символ є виразом надання якомусь явищу суб'єктивного смислу, певного образу. Тому символ — не просто знак якогось явища, а інше втілення явища, він споконвічний цьому явищу.

Символ не лише заміщує певний фрагмент реальності, він одночасно і є ця реальність. Не випадково тому ритуал передачі ключа від міста чи будови, який зберігся і по сьогодні, символізує передачу влади або початок функціонування. Усталення, збереження й охорона цього дійства могли статися тому, що на момент його формування зображення (образ) було поєднано із зображуваним, а реальність (передача ключа) та її прямий або більш прихований смисл були тотожними.

Єдність символу і реальності, що її «презентує» символ, зумовлювала наявність містерій та інших обрядів, на які допускалися лише утаємничені. Учасники ритуалу в повному розумінні переживали певні події, як правило, життєво важливі для даної спільноти, що символічно відображувалися у навіть найпростіших побутових предметах та діях з ними, а неучасть в ритуалі означала позбавлення значної частки суб'єктивного смислу. Всесвіт людини є наскрізь символічним; людина — це тварина, що використовує символи.

Культура з цієї точки зору розглядається як поєднання символічних систем, до яких найперше відносяться мова, шлюбні правила, а також мистецтво, наука, релігія. Крім того, що ці символічні системи виражають важливі аспекти фізичної і соціальної реальності, на символічному рівні відбувається взаємне опосередкування індивідуального та соціального, де через індивідуальний досвід переживання певний соціальний факт втілюється в дійсність, символ є виразом передачі і функціонування системи значень і смислів культури.

Основою для побудови архаїчної свідомості є «мана» — одне з найбільш узагальнених установлень первісного, «дикого» мислення, яке має безмежну місткість, тобто здатне

охопити будь-який зміст — «форма нульового змісту», як називає його Леві-Стросс. «Ці установлення не володіють ніякими особливими, притаманними їм властивостями, вони лише утворюють попередні умови, необхідні для існування соціальної системи, до якої вони належать, хоча самі по собі вони позбавлені значення; лише їх наявність дозволяє цій системі виступати як певна цілісна єдність» [2, с. 143]. Аналогічно законам Ейлера про оберненість співвідношення між обсягом та змістом, поняття «мана» має мінімальну символічну цінність, відіграючи, грубо кажучи, роль «категоріального мішка», здатного вмістити в себе будь-що. Таке вільне означаюче уможлиблює сумірність згадуваних різних символічних систем культури (шлюб, релігія, наука і т. д.) що, таким чином, дає можливість розвитку мислення, пізнання.

Картина, карта світу є не просто результатом якогось рівня пізнання, а, скоріше, навпаки, відображує спосіб і правила діяльності мислення і смислових відношень. Крім того, канонізована картина світу виконує роль комунікаційної мережі в соціумі, в ній також відображується рівень теоретизації даного суспільства.

Така картина чи модель світу може виражатися в різних «текстах» культури, таких як писемні пам'ятки, соціальні інститути, продукти матеріальної культури та інше, але основною формою її існування вважається міф. Міф презентує уявлення людини про світобудову і своє місце у світі, але основна функція міфу — не моделювання реальності як такої, а створення системи орієнтації людини у світі, тобто встановлення правил для мислення, ціннісних орієнтирів та норм поведінки і виправдання соціальних інституцій. У зв'язку з цим Леві-Стросс надає особливої уваги дослідженню міфів як «...одному з шляхів самопізнання людського духу, виходячи з постулату про те, що міфологічне колективно-несвідоме фантазування є відносно незалежним від впливу інших форм племінної життєдіяльності... і тому адекватно відображує «анатомію розуму» [2, с. 467].

Певна річ, Леві-Стросс стояв на позиції розуміння міфу як знакової системи, тобто системи, яка аналогічна мові. На матеріалі міфу він демонструє, як культура і мова можуть будуватися у схожий спосіб, а саме: вони створюються в результаті певних логічних операцій — про-

тиставлення, встановлення схожості, класифікації та інших — причому первинною є мова.

У цьому плані блискучий аналіз ролі міфів і, зокрема, тотемічного мислення подається в роботах Леві-Стросса «Первісне мислення» та «Міфологіки». Ці роботи назавжди закреслили інтерпретацію тотемізму як «дитячого» (в розумінні «недорозв'язаного») світосприйняття. Тотемізм не є також відображенням економічної корисності певних тварин у житті первісної людини. Тотемічні тварини потрібні не для того, щоб їх їсти, а для того, щоб з їх допомогою мислити — доводить Леві-Стросс. «Ми намагаємось показати не те, як люди мислять у міфах, а те, як міфи мислять в людях без їх відомої. І, можливо, є сенс піти ще далі, абстрагуючись від будь-якого суб'єкта й розглядаючи міфи як такі, що у відомій мірі мислять самі себе» [1, с. 21].

Тотемізм має певну логіку, спільну для всього міфічного мислення. Вона передбачає встановлення логічних опозицій між видами тварин з опозиціями між групами людей; перенесення типів відносин між тваринами на людську спільність — один з найперших способів виокремлення власне соціальних категорій.

Таким чином, дійсна реальність міфу не у відображеній у ньому картині світу, а в тому, що міф — це «винахід» людини для встановлення гармонії природи, людини і суспільства. Людина, як вважає Леві-Стросс, перебуває між двома системами: непідвладним їй світом природи і світом сконструйованих нею символів, одночасно належачи їм обом. «Розриваючись» між цими двома системами, людина експериментує, поєднуючи свої знання про природу зі своїм осмисленням природи. Так вона і створює третю, магічну, систему, яка має їх узгодити. Магічні дії, тобто ритуали, являють собою не відображення реальності, а відображення сприйняття, або розуміння реальності, і тому ритуал є ланкою в русі «реальність — мислення — реальність». Проявляючись як форми поведінки, ритуали та інші стереотипи є насправді формами осмислення реальності. Важливо, що вони, будучи формами організації свідомості, самі по собі не усвідомлюються людьми, і саме тому вони такі ригідні, майже незмінні навіть впродовж тисячоліть. Наприклад, традиційна побудова селища настільки тісно вплетена в міфологічну модель світобудови, що спроби перепланування на більш «правильний» європейський кшталт загрожу-

вали руйнуванням всієї системи архаїчних вірувань. Причому часто ритуали усталюються за правилами зворотної пропорції: чим менша частка реальності, тим більше фантазії «втрачається» на її осмислення і означення, і навпаки, чим багатша реальність, тим простіші її описання.

Леві-Стросс методологічно відштовхується від постулату, що різноманітні міфи є частинами однієї системи світосприйняття, яка розпалася на фрагменти і яку треба відновити. Тому завданням є не переказ міфів, а встановлення системи взаємовідносин між окремими мотивами, яка була б спільною для цілої низки міфів. Значення одиничних міфологем та інших елементів міфу не загальне і не самодостатнє, універсальним є відношення цих складових.

Істина міфу, доводить Леві-Стросс, не полягає в якомусь привілейованому змісті. Вона міститься в логічних відношеннях, позбавлених змісту, або, точніше, таких, інваріантні властивості яких вичерпують їх операційне значення. «Тому, коли якийсь аспект окремого міфу здається не роз'ясненим, законно підійти до нього в манері попередній та гіпотетичній як до трансформації гомологічного аспекту іншого міфу, який внаслідок цього відносять до тієї ж групи та який легше інтерпретується» [1, с. 21].

Іншими словами йдеться про те, що дослідник має аналізувати різні варіанти міфів, в тому числі і суперечливі, і ті, що не стосуються «основного» міфу, оскільки лише порівняльний аналіз дає можливість виявити, «вилуцтити» певні незмінні критерії і способи конструювання самого міфу, реконструювати формальні логічні відношення самої свідомості. Тому наведена вище дивна теза Леві-Стросса про те, що не люди думають за допомогою міфів, а міфи «думаються між собою», має глибокий смисл. Адже справжнє розуміння значення міфу, тобто вилучення системи мислення, неможливе без інтерпретації можливих варіантів і мотивів міфу: чим далі просувається аналіз, тим більше порядку можна побачити у вихідному хаосі побічних ліній і варіацій.

Саме тому необхідно розуміти окремих міф як частину системи картини світу, яку потрібно відновити. При цьому не має значення, в який бік рухається ця реконструкція — чи назад вглиб часів, чи вперед. Міф — це логічна структура, яка «стирає» час, «амортизує» ві-

йни, переселення, стосунки — усю соціальну історію народів, що не мали писемності.

Великою заслугою К. Леві-Стросса є те, що він вперше «реабілітував» міфологічне мислення, довівши, що мислення «дикуна» не нижче за мислення цивілізованої людини — воно принципово інше. Це мислення, яке функціонує за іншими законами, ніж раціональний розум сучасного західноєвропейця. Діяльність міфологічної свідомості первісної людини дуже продуктивна, але нею керує так звана парадоксальна пізнавальна установка, де логічне і паралогічне, чуттєве і раціональне взаємопов'язані інакше, ніж у високорозвинених технологічних культурах західноєвропейського зразка.

Протягом активної дослідницької діяльності вчений віднаходив джерело своєї наснаги саме у суспільствах найбільш принижених та зневажуваних, проголошуючи, що істинний гуманізм не розмежовує природу людини на «більш» або «менш» людську та не цурається останньої. «Мобілізуючи методи та інструментарій, запозичений із всіх наук, та ставлячи все це на службу людині, етнологія хоче примирити людину й природу в єдиному загальному гуманізмі» [3, с. 18]. Філософ, за його власним виразом, орієнтований проти егоцентризму і руйнівних тенденцій сучасної цивілізованої людини, потребує виходити не із себе, а ставити світ вище життя, життя вище людини, а повагу до інших істот — вище любові до власної персони.

Другий період творчості Леві-Стросса визначається 60-ми роками. Інтелектуалістичний підхід «надраціоналізму» поступово змінюється проектом «естетизації» і пов'язаного з нею зближення і поєднання чуттєвого і раціонального, мова уже не видається Леві-Строссу тим об'єктом, дослідження якого може відкрити загальність іманентних несвідомих структур; вона як модель символічного обміну вичерпала свої евристичні потенції.

Французький мислитель починає орієнтуватись на мистецтво і, зокрема, на музику. Леві-Стросс висловлює думку, що «пошук середнього шляху між роботою логічної думки та естетичним сприйняттям цілком природно надихається прикладом музики, яка цей шлях завжди використовувала» [1, с. 22]. Правда, зміна основної «теми» не відображувала в цьому випадку повороту в бік ірраціоналізму і спон-

танності. Навпаки, музика здається тією сферою, де структурність як диференційованість і впорядкованість одержують більш глибокий вираз. «Музика, без сумніву, являє собою мову повідомлень, які може розуміти величезна більшість людей, хоча лише небагато хто здатний їх творити. При цьому серед всіх мов одна лише музика об'єднує несумісні визначення і є одночасно і проясненою, і неперекладною, що робить творця музики істотою, подібною до бога, а саму музику — вищою загадкою наук про людину, загадкою, що приховує ключі до подальшого розвитку цих наук» [1, с. 23].

Змінилися також акценти щодо поглядів на природу та культуру на користь «натуралізації», тобто повернення і злиття людини з природою, яке, проте, можливе лише після повної «гносеологізації» людини: коли гуманітарне знання в тісній взаємодії з природничим нарешті відшукає ті самі інваріантні «на всі часи і народи» структури колективного несвідомого, а природничі науки редукують або розкладають їх на психофізичні першоелементи. Саме на цьому шляху Леві-Стросс намагається знайти інакший, більш глибоко прихований вимір загальнолюдського. І в цьому розумінні слід сказати, що найвизначніші філософські і етнологічні досягнення були зроблені протягом першого, «надраціонального» періоду. Хоча, наприклад, заслуговує на пильну увагу глибоке і тонке дослідження відомого «Болеро» М. Равеля. Музика, як трактує її мислитель, будучи іншим, в порівнянні з мовою, структуруючим началом, як і міф, виконує функції поєднання часових і структурних аспектів. Суб'єктивний час перенастроюється і пульсує в залежності від розгортання музичного або міфічного текстів. «... спільна для міфу й музикального твору властивість — функціонувати, узгоджуючи дві сітки, внутрішню та зовнішню. ...Музика показує індивіду його фізіологічну вкоріненість, міфологія робить те ж саме з вкоріненістю соціальною» [1, с. 34].

Переваги та недоліки структуралізму Леві-Стросса. Впродовж всього часу свого існування структуралізм Леві-Стросса піддавався критиці з різних боків. Перше, що йому дорікали, це те, що концепція структурної антропології не є закінченою теоретичною побудовою в тому розумінні, що не повністю відповідає декларованим самим Леві-Строссом засадам структурного дослідження: маються

на увазі загальнологічні принципи несуперечливості, ізоморфізму, прогностичності. Другий найбільш поширений закид — це занадто сильна орієнтація на мову як на своєрідного деміурга соціальності. Критики також вбачали в дослідженнях Леві-Стросса переоцінку ролі несвідомого і, відповідно, недооцінку свідомої діяльності, свободи. До цього слід додати, що робота по відшукуванню і моделюванню універсальних структур начебто призупинилася на півдорозі (а, можливо, так ніколи і не буде завершена), оскільки декларовані мислителем структури не пов'язуються з принципом розвитку, а отже, не показана їх дія. Великі нарікання, особливо з боку екзистенціалістів, зокрема, Ж.-П. Сартра, викликала тенденція «пожирання» свободи особистості об'єктивними закономірностями, а також недооцінка ролі історії в науковому дослідженні. Як відомо, Леві-Стросс стояв на позиціях не простого розмежування історії та етнології, а на позиції первинності і більшої наукової вартості етнології (перевага «синхронічного» підходу над «діахронічним»). Предметом етнології, у відповідності з методологією структуралізму, мають бути пошуки внутрішніх універсальних структуроутворюючих закономірностей, в той час як історія повинна досліджувати індивідуальні усвідомлені дії. Діяльність індивідуальної свідомості у Леві-Стросса виявляється деяким малосуттєвим явищем, епіфеноменом дії несвідомих механізмів, які врешті-решт мають початок чи можуть бути зведені до фізіологічних явищ. А сам історичний факт втрачає статус об'єктивності, що принижує роль історії як науки. Тим самим історія відсувається на периферію наукового дослідження як описово-ілюстративна наука, яка дає багатий фактичний матеріал для етнологічного дослідження.

Найсильнішу критику на свою адресу структуралізм отримав з боку екзистенціалістсько-персоналістичних концепцій — діаметрально протилежних структуралізму за своєю формою. Головні положення критики можна узагальнити в наступних позиціях: перебільшення значення мови в науковому дослідженні; примат структур над практикою; розуміння несвідомого фактично прихованим рушієм культури і приниження ролі свідомості; зневага до проблематики свободи-несвободи (що є наріжним каменем у екзистенціалізмі) та ролі свідомого волеви-

явлення зокрема. До головних пунктів «неприйняття» структуралізму слід віднести також «надраціоналізм» останнього на противагу суб'єктивним переживанням, а також спробу Леві-Стросса в етнології вийти за межі так званого «європоцентризму» і співставити в одній часово-культурній площині різні суспільства, в той час як екзистенціалізм явно знаходиться в рамках «європейської парадигми».

Слабким місцем концепції Леві-Стросса, чи, у всякому разі, додатковою трудністю був сам об'єкт етнологічного аналізу. З одного боку, завдання пошуку структурних інваріант полегшується тим, що мовний і міфологічний матеріал відносно наочний і разом з тим невідрефлектований його носіями, що значно полегшує побудову теоретичних моделей. Але з іншого боку, до великих труднощів призводить складність розмежування позиції «спостерігача» і «учасника», оскільки дослідник міфологічної свідомості — і спостерігач, і діяч одночасно. Чим сильніше дослідник заглибиться в якусь культуру, тим точніше може її осягнути; водночас «занурення» унеможливає відсторонений і об'єктивований спосіб інтерпретації. І хоча така подвійна позиція дослідника стосується багатьох гуманітарних досліджень, у структурній етнології вона проявляється особливо гостро.

Незважаючи на односторонність структуралізму як такого, певну обмеженість концепції самого Леві-Стросса і справедливості більшості закидів на його адресу, слід зазначити, що Леві-Стросс зробив величезний внесок у сучасну науку. Так, ним була здійснена колосальна робота по аналізу міфів, спочатку індіанських, а потім і індоєвропейських, непересічним значенням якої є встановлення спільності основних мотивів міфів різних народів. Проте, результатом аналізу міфу і міфологічного мислення було не лише з'ясування певних структурних інваріант, але і менш і більш далекі ідеологічні наслідки. Своїм завданням у дослідженні Леві-Стросс покладав через аналіз мови, міфу, ритуалу та інших «текстів», що їх виявляє певна культура, пошук і встановлення спільного в різних культурах, тобто відновлення структурної цілісності людини.

Тим самим були закладені підстави для зламу «європоцентризму» — поширеної дослідницької установки на західноєвропейську культуру як втілення загального, і відповідно

інтерпретацію інших культур стосовно того, наскільки вони «вивищилися», тобто наблизилися до європейської. Леві-Стросс переконливо довів, що інші культури не нижчі, а саме відмінні від європейської, а мислення «дикуна» має більше спільного з мисленням сучасного європейця, ніж здається.

У «реабілітації» культур первісних і неєвропейських сучасних народів через експлікацію якісної, а не рівневої своєрідності способів мислення виявляється великий гуманізм і антирасизм структурної антропології Леві-Стросса. Його дослідження міфології та міфічного мислення органічно впилися в загальне русло зростаючого інтересу до міфології, причому саме Леві-Стросс переборював найбільш суттєві недоліки попередніх концепцій, зокрема Леві-Брюля, Е. Дюркгейма, Е. Кассіра, А. Бергсона, частково З. Фрейда та К. Юнга. Не випадково дослідження логіки побудови міфу і логіки міфічного мислення («міфології») більшість фахівців вважають за найзначніший науковий внесок Леві-Стросса.

І хоча концепція Леві-Стросса не дає пояснення змінам у ході історичного процесу, а його роботи містять багато спірних й навіть суперечливих гіпотез та міркувань, але вона поглиблює розуміння діючих механізмів культури, що забезпечують її відтворення протягом тривалого періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леві-Стросс. К. Мифологика: в 4т. – СПб. : Культурная инициатива, 2000. – Т. 1 : Сырое и приготовленное.
2. Леві-Стросс К. Структурна антропология. – К.: Основи, 2000.
3. Леві-Стросс К. Три вида гуманизма // Леві-Стросс К. Первобытное мышление. – М.: Республика, 1994.
4. Леві-Стросс К. Раса и история // Леві-Стросс К. Предметная область антропологии. – М. : Республика, 2000.
5. Леві-Стросс К. Путь масок // Леві-Стросс К. Предметная область антропологии. – М.: Республика, 2000.